ности и организации «Святой дружины» / 1882 г. / РГАДА. Ф. 1412. Оп. 2. Од. зб. 255. 12 арк.

18. Русский консерватизм: проблемы, подходы, мнения. «Круглый стол» / [Боханов А. Н., Гросул В. Я., Христофоров И. А. и др.]. Отечественная история. 2001. № 3. С. 19–21.

19. **Соловьев Ю. Б.** Самодержавие и дворянство в конце XIX века. Ленинград: Наука. Ленинград. отделение, 1973. 384 с.

20. Сословная рознь. Московские ведомости. 1897. 5 /17 мая. № 122. С. 1–2.

21. Статья Бобринского А. А. по поводу покушения на Александра II 1 марта 1881 г. / Черновик. 10.03.1881 г. / РГАДА. Ф. 1412. Оп. 2. Од. зб. 694. 14 арк.

22. **Христофоров И. А.** «Аристократическая» оппозиция Великих реформ: кон. 1850 – сер. 1870-х гг. Москва : РОССПЭН, 2002. 426 с.

23. **Христофоров И. А.** «Аристократическая» оппозиция реформам и проблема организации местного управления в России в 50–70 гг. XIX в. Отечественная история. 2000. № 1. С. 3–18.

24. **Чернікова Н. С.** Суспільно-політична та державна діяльність графа Олексія Олександровича Бобринського: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Дніпропетровськ: Вид. «Інновація», 2012. 23 с.

25. **Чернуха В. Г.** Внутренняя политика царизма с сер. 50-х до начала 80-х гг. XIX в. Ленинград: Наука. Ленинград. отд-е, 1978. 248 с.

Надійшла до редкол.: 09. 02. 2019

Прорецензовано: 12. 03. 2019

УДК 94:323.1-057](477.63)«1892»

DOI: 10.33287/1197

Анатомія соціального вибуху: до оцінки робітничого виступу в Юзівці 1892 р.

О. Б. Шляхов

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Висвітлено заворушення робітників Юзівки в серпні 1892 р. та проаналізовано основні версії цих подій в історичній літературі; на підставі комплексу джерел автором дана аргументована оцінка цього виступу.

Ключові слова: Юзівка; робітники; маргінальні елементи; заворушення; антикапіталістичний бунт.

Освещены волнения рабочих Юзовки в августе 1892 г. и проанализированы основные версии этих событий в исторической литературе; на основе комплекса источников автором дается аргументированная оценка этого выступления.

Ключевые слова: Юзовка; рабочие; маргинальные элементы; волнения; антикапиталистический бунт.

Agitations of workers of Uzovka of Augusts, 2–3 1892 are lighted up, that caused wide public resonance in a country. The basic versions of these events are analysed in home and foreign historical literature. Thus among basic estimations that driven to historiography, the strike of workers of Uzovka, revolt of workers, «choleraic rebelling», Jewish massacre, appear. Author of the article it is argued shows insolvency of such descriptions of performance of metallurgists and miners of Uzovka. At the same time, on the basis of whole complex of sources, an own version over of these events that is examined as an anticapitalist rebelling is brought.

Principal reasons that caused the performance of workers of Uzovka are analysed in the article. A basic role among them was played by the extremely high level of exploitation of local proletariat from the side of mining of Donbas. It is underlined at the same time, that to equal moods and cult of brute force prevailed in the system of values of workers of region, a drunkenness was widespread. Played the role and presence among the workers of settlement of plenty of natives from the central Russian provinces, and also homeless and unemployed, criminal elements. A choleraic epidemic 1892 became a direct subject for the elemental rebelling of workers.

By the result of disturbances in the center of miner's edge, elimination and plunder became workers, and also numerous lumpen-proletariat elements of 182 shops, 11 beerhouses, 8 private houses of settlement. A material damage, that was estimated it is marked in a 1,5 million rub, that authorities of Katerynoslav province for stopping of disturbances, was inflicted, sent 4 battalions of soldiers and three cossack hundreds in Uzovka, that forced to apply a weapon against thugs. A performance in Uzovka witnessed existence of high level of protest moods in a region, and also growth of revolutionary crisis in Ukrainian society in a modernisation period.

Keywords: Uzovka; working; lumpen-proletariat elements; agitations; anticapitalist rebelling.

В пореформену добу всеохоплюючі, системні трансформації охопили практично всі сфери життя українського суспільства. Зокрема, в результаті процесів соціальної модернізації наприкінці XIX ст. швидкими темпами відбувалося формування нових соціальних прошарків і груп, притаманних буржуазному суспільству. Разом із тим, якщо в сучасній історичній літературі підприємцям приділяється посилена увага, то вивчення робітничого класу зараз опинилося на маргінесах вітчизняних наукових студій. Це стосується і висвітлення робітничого руху в українських губерніях Російської імперії в модерний період. Втім його неупереджена, всебічна характеристика повинна усунути білі плями, які залишила радянська історіографія у дослідженні (за словами лідера більшовиків) «найбільш... передового класу» тогочасного суспільства.

Слід зазначити, що своєрідним локомотивом модернізаційних перетворень кінця XIX ст. в українських землях царської Росії виступала Катеринославщина. Саме тут найактивніше здійснювалася індустріалізація промисловості, саме тут урбанізаційні процеси

набули значного розмаху, і саме тут найгостріше давали про себе знати соціальні проблеми та соціальні конфлікти. Адже невдоволення низькою заробітною платою, необмеженим робочим днем, важкими умови життя, свавіллям господарів все більше зростало в робітничому середовищі. Останнє проявлялося у збільшенні кількості заворушень робітників, які перш за все охоплювали нові індустріальні селища Донецького басейну.

Одне з чільних місць серед них посідає виступ пролетаріату Юзівки в серпні 1892 р., який мав значний суспільний резонанс. Водночас жоден з проявів робітничого руху в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. не отримував в історичній літературі настільки різні й суперечливі оцінки. Так, у дореволюційному виданні «История России в XIX веке» (1909 р.) ці події в одному місці названі «робітничими заворушеннями, які сплелися з «холерним бунтом», а в іншому – «страйком, який супроводжувався фабричними погромами» [5, с. 152]. Серед радянських істориків згаданих питань торкалися в своїх студіях Ф. Є. Лось, С. І. Потолов та інші [7; 10]. Зокрема С. Потолов у своїй праці фактично писав про робітниче повстання, наголошуючи, що «зранку 3 серпня Юзівка опинилася у руках повсталих (підкреслено нами. – О. Ш.)». Разом із тим автор визнавав, що ці події мали «стихийний характер» і не супроводжувалися з боку робітників «висуванням яких-то конкретних вимог» [10, с. 163]. В академічному виданні «История Украинской ССР» (1984 р.) цей виступ визначався як робітничий «страйк» та водночас йшлося «про повсталих робітників Юзівки», при чому підкреслювалося, що це жодним чином не був «холерний бунт» [6, с. 462].

У сучасній українській історіографії стосовно цих подій теж не має єдиної оцінки. Так, А. М. Михненко характеризує виступ робітників Юзівки, як «стихийні заворушення, пов'язані з холерною епідемією, що розпочалася в країні» [9, с. 54]. О. П. Ресент у своїй праці зазначав, що «в Юзівці поширення холери стало приводом до стихійного виступу» робітників, який супроводжувався погромними діями [12, с. 161]. У свою чергу А. Жаров у розвідці «Холерный бунт в Юзовке» акцентує увагу саме на погромних вчинках робітників [4] і т. ін. Тож спробуємо розібратися, що являв собою виступ у центрі шахтарського краю в серпні 1892 р., чи був це страйк, повстання, «холерний бунт» чи єврейський погром? Власне це і є метою нашої статті.

Перш за все треба згадати передумови, а також основний перебіг тих драматичних подій. Головною причиною, яка обумовила виникнення заворушень в Юзівці 1892 р., безумовно, був

вкрай високий ступінь визиску місцевого пролетаріату з боку гірничопромисловців. Не випадково фабричний інспектор, економіст І. І. Янжул на початку ХХ ст. зазначав: «Якщо б ще в 80-х роках минулого століття були б задовільно вирішені питання про упорядкування в цілому фабричного побуту..., про жіночу та дитячу працю і тривалість робіт, про право на збори і т. ін., без сумніву, ми мали б тепер в Росії робітників в усіх відношеннях більш розумних та поміркованих у своїх бажаннях і вимогах... Робітники не становили б такий невідгласний і невідгамовний натовп, який легко спрямувати» на антиурядові дії [1].

У свою чергу значний рівень експлуатації негативно позначався на повсякденному житті робітництва, викликав численні прояви девіантної поведінки в їхньому середовищі. Зокрема, йдеться про поширення пияцтва в робітничій масі. Адже, як згадував у спогадах один з робітників Донбасу (йдеться про 90-ті рр. ХІХ ст.), «єдиною втіхою для робітників служив шинок. Пили з відчаю, з горя, з голоду, пропиваючи останнє» [13, с. 42]. Поширенню пияцтва серед робітників сприяла і розгалужена мережа винних крамниць, яка виникла в губернії саме наприкінці ХІХ ст. Так, помічник начальника Катеринославського ГЖУ в Бахмутському повіті Яковлев у 1888 р. повідомляв: «Помічено занепад моральності серед... робітничого елементу вугільних копій, на що головним чином, мають вплив євреї, які відкривають... поблизу вугільних шахт оптові горілчані склади та винні крамниці» [13, с. 142]. Разом із тим зазначимо, що робітники, які віддавали данину пияцтву, вельми негативно ставилися до тих, хто надавав їм можливість саме таким чином витратити зароблені кошти. Зокрема, у доповіді катеринославського губернатора В. Шліппе в 1892 р. підкреслювалося: «Робітник, який пропився, приховує злобу стосовно того, хто дав йому цю можливість, хто скористався його слабкістю, і готовий виплеснути свою помсту за першого ж сприятливого випадку» [14]. У підсумку це неодноразово провокувало насильницькі, погромні дії пролетарів регіону стосовно шинків та їх власників.

Ще одним чинником, який вплинув на тогочасні події в Юзівці, треба вважати той факт, що основний контингент робітництва регіону складали не місцеві уродженці, а вихідці з інших регіонів імперії (перш за все з великоросійських губерній), зокрема безпаспортні особи*. А це вже породжувало нові проблеми. Адже існує

*Наприкінці ХІХ ст. міністерство фінансів констатувало, що майже весь склад шахтарів «на копальнях Донецького району становили прийшли робітники із селян центральних губерній, переважно Тульської, Орловської, Курської, Тамбовської та ін.» [16, с. 556].

чимало свідчень сучасників стосовно далеко не найкращих якостей відхідників з північних регіонів імперії, низького рівня їх культурного розвитку. Так, один із земських лікарів Катеринославщини давав таку характеристику пролетарям, які працювали на шахтах Донецького басейну: «Стосовно культурного рівня рудничних робітників треба зазначити, що вони дуже недалеко відійшли від звичайних селян глухих сіл наших північних і центральних губерній, з яких, до речі, і прийшла їх основна маса. Тут ми маємо теж невігластво, некультурність, забобони, теж непробудне пияцтво..., відсутність будь-яких розумових інтересів і прагнень; навіть елементарна письменність розвинута серед них украй мало. Дуже рідко доводилося зустріти грамотного чоловіка, про жінок вже і казати не доводиться» [3, с. 413]. У свою чергу гірничий інженер та підприємець О. І. Фенін, наголошував у своїх споминах: «Відірваність від рідної справи та родини... створювали часто психіку якогось «перекоти-поля», людей, як внутрішньо, так і зовнішньо неохайно живучих..., погано і з частими прогулами працюючих...» Зрештою, підкреслював він, «робітники-великороси (зазвичай орловці й туляки)... були більш нелюдими, більш похмурими і набагато брутальнішими малоросів – під час страйків вони були набагато неприємнішими» [18, с. 52].

Водночас відхідники з інших губерній, які не спромоглися знайти собі роботу на новому місці, а відповідно й очікуваного заробітку та постійного житла, перетворювалися на декласовані, люмпенські елементи – бездомних, волоцюг, жебраків, повій та ін., що наповнювали міста та селища краю. Звертаючи увагу на цей факт, катеринославський губернатор В. К. Шліппе із занепокоєнням підкреслював: «З кожним роком збільшується натовп бездомного, бродячого елемента, що тече тисячами з різних кутків Росії в гірничозаводський округ, та схильного завжди виявити злу волю безвідповідально та огульно» [13, с. 285]. Спроби ж правоохоронних структур впоратися із цими маргінальними елементами не давали результату. Адже, як зазначали сучасники, «поліція висилає з Юзівки босяків та безробітних, але вони незабаром повертаються і спокійно живуть до нової висилки, до наступної облати» [2, с. 246].

Безпосереднім же приводом до робітничого виступу в Юзівці стала пошесть холери, яка охопила Катеринославську губернію в липні 1892 р. Перший випадок цієї хвороби стався 5 липня в Маріупольському порту на судні пароплавного підприємства А. Стороженка, а потім холерні захворювання стали поширюватися. Усього в той час їх зафіксували в 131 населеному пункті краю.

Губернська влада досить швидко відреагувала на цю загрозу. Як доповідав начальник губернії, «для зустрічі епідемії були вжиті місцевою адміністрацією всі дозволені законом заходи...., встановлено лікарняний нагляд за тими, хто прибував із неблагополучних місць до Маріуполя та запроваджено санітарний нагляд на пасажирських потягах та пароплавах. Зроблено в містах для розміщення хворих бараки і скрізь збільшено медичний персонал» [15, с. 14]. Разом із тим, як сповіщав В. К. Шліппе, населення недовіряло лікарям і «неохоче погоджувалося користуватися лікарнями» [15, с. 15].

Отже, заворушення в Юзівці* 2 серпня 1892 р. розпочалися саме з того, що один з робітників, за підтримки своїх товаришів, категорично відмовився відправляти свою дружину, що занедужала, до холерного бараку, вважаючи, що лікарі «уморять хвору жінку». Наполягання представників влади не допомогло вирішити проблему. Зрештою збурений натовп робітників рушив до холерних бараків, маючи на меті їх знищення та «визволення» тих, хто там утримувався**. Втім шлях до бараків проходив через місцевий базар, де були розташовані шинки та низка невеликих лавок, які торгували різноманітним крамом. Незабаром наявні запаси горілки та вина у шинках були частково випити, а частково знищені. Водночас багато хто з робітників почав грабувати та підпалювати крамниці. При цьому, за показаннями свідків, натовп перш за все грабував єврейські лавки. Зокрема, погромники вимагали від торговців, щоб останні доводили, що є православними і лише в позитивному випадку задовольнялися грошми, які господарі віддавали в якості викупу. Щоправда прибуття згодом чергової юрби погромників призводило до пограбування майна вже православних крамарів. Так було спалено та розграбовано лавку місцевого товариства споживачів і т. п. [8, с. 20]. Як пізніше розповідав один з крамарів письменнику

* Наприкінці XIX ст. селище Юзівка, яке виникло навколо металургійного заводу Новоросійського товариства і до революції так і не отримало статусу міста, нараховувало до 25 тис. мешканців, 200 лавок, відділення держбанку, поштову контору і «навіть пристойний готель». Як зазначав кореспондент «Екатеринославских губернских ведомостей», що побував там у 1893 р., «Юзівка, це величезне торговельно-промислове містечко... Загальний вигляд селища нагадує повітове місто, жваве та торгове... Центр селища зайнято торговельним майданом, який є правильним чотириохкутником» [8, с. 11, 15]

** В академічному виданні «Історія робітничого класу Української РСР» (1967 р.) наголошувалося, що робітники були «обурені бездіяльністю місцевої влади та знущанням над хворими» [7, с. 185]. Щоправда жодних фактів на підтвердження цієї тези авторами не наводилося.

О. С. Серафимовичу, що відвідав Юзівку в 1897 р., «народ тоді озвірів остаточно: гасом обливали, підпалювали. Весь базар згорів, усі лавки: скрізь пожарище було, каменя на камені не залишилося... народ як з ланцюга зірвався... Тепер і згадати страшно. Скільки народу розорилося, по світу пішло. В мене дві крамниці було, обидві згоріли: тисяч на тридцять... Жінки теж грабували! ... Напаковує цукор, чоботи, шовк, ситець, хустини, усіляку бакалію. Грабували не гірше мужиків, удержу не було» [17, с. 262–263].

Тож незабаром погромні дії охопили ледь не все селище. Адже натовп бунтівників швидко зростав за рахунок шахтарів з рудників, які були розташовані поблизу Юзівки. Не допомогли і вмовляння місцевого священика припинити безлад. Як зазначав у своїй доповіді імператору катеринославський губернатор, бунтівники, «вислухавши настанови священика і приклавшись до св. хреста, на ознаку смирення, тут же радили священику покvapитися піти додому, а самі почали шаленіти». Губернатор також наголошував, що «натовп, не довіряючи лікарям, чиновнику для особливих доручень [який давав пояснення щодо порядку прийняття та лікування хворих у бараках] та священику, водночас беззаперечно вірив і підкорявся своїм вожакам з числа невідомих бродяг» [11, с. 211].

Зрештою до вечора 2 серпня в Юзівці скрізь запалали пожежі. Викликану на допомогу поліції 6-ту сотню 12-го Донського козачого полку, яка квартирувала в селищі, і намагалася зупинити безлад, натовп погромників зустрів градом каміння та пострілами з револьвера. Тож козаки під приводом осавула Павлова, щоб припинити погром, були вимушені дати шість залпів бойовими патронами [11, с. 209]. За два десятки чоловік було вбито, приблизно 150 найбільш активних погромників заарештовано. Однак це не спиноло учасників бунту. Заворушення, в яких за різними підрахунками брали участь від 15 до 20 тис. робітників місцевого металургійного заводу, 11 шахт, а також численні маргінальні та напівкримінальні елементи, тривали і надалі. Як згадував пізніше про ці події лікар Михайло Полупаєнко, «тріск і шум від пожеж, від ударів різними знаряддями при руйнуванні лавок, стрілянина козаків залпами, крики чоловічих та жіночих голосів у середовищі бунтівників, плач та ридання постраждалих і переляканих мешканців – усе змішалося у повітрі в один страшний гул» [10, с.161]. У свою чергу міністр внутрішніх справ І. М. Дурново до-

повідав імператору Олександру III: «До 11 годин вечора (2 серпня 1892 р.) заворушення посилилися, а містечко горіло з усіх боків» [11, с. 206]*.

Зранку 3 серпня погром в Юзівці спалахнув з новою силою. Зокрема, велика група робітників на чолі з А. Корнєєвим та Є. Шерепіним прибула на територію металургійного заводу та дав гудки, таким чином сигналізувала працівникам навколишніх шахт та рудників про події в селищі. Водночас інша група бунтівників кількістю до 300 осіб на чолі з робітниками Юзівського заводу П. Шпигунівим та О. Мосінім рушила до місцевої поліцейської ділянки, примусивши її охорону відпустити заарештованих напередодні осіб [10, с. 162, 163]**.

А як же на заворушення у Донецькому басейні реагувала губернська влада? Інформацію про виступ робітників Юзівки в Катеринославі отримали ввечері 2 серпня. Для замирення погрому та безладів зранку 3 серпня до Юзівки були відправлені військові частини. Зрештою о 8-й год. вечора два батальйони 133-го Сімферопольського полку під керівництвом катеринославського віце-губернатора Є. О. Мамчича екстреним поїздом прибули до Юзівки. Але на той час, дізнавшись, що з Катеринослава підходять війська, натовп погромників розбігся, уносячи з собою награбоване майно. Отже, заворушення тоді припинилися і війська стали на майданах селища біваком***. Наступного дня до Юзівки прибули ще три козацькі сотні, а згодом і два батальйони 134-го піх. Феодосійського полку.

Отже, погромні дії в Юзівці, які тривали більше доби, призвели до страшних наслідків. Руйнування були величезними. Знищені були «поряд з незначними торговельними приміщеннями великі кам'яні будинки, які займали розташовані там гарні крамниці, ... інколи виділялися над купами сміття обгорілі кам'яні стіни...» [11, с. 213]. В підсумку за даними поліції виявилось: спалених та пограбованих лавок 182, шинків 11, приватних будинків 7 та 1 синагога; збитків нараховане більше 1.500.000 крб. Були і численні постра-

* Царська резолюція на доповіді міністра була достатньо промовистою: «Це препогано та вельми сумно» [11, с. 207].

** Привертає увагу, що всі керівники погромних дій в Юзівці мали російські прізвища, тобто скоріш за все були етнічними росіянами, хоча 9/10 постійних мешканців Бахмутського повіту становили українці.

*** В «Історії робітничого класу Української РСР» (1967 р.) зазначалося: «Незважаючи на те, що 4 серпня в Юзівку прибули війська, заворушення не припинилися» [7, с. 186]. Однак, наявні документи це твердження спростовують.

ждали. Так, поранення камінням отримали 29 осіб з числа офіцерів та козаків, бунтівників за офіційними даними було вбито 23 та згоріло 7 [14]*.

Надалі силові структури здійснювали розшук та арешти підбурювачів і мародерів, які розтягували по домівкам та сусіднім селям награвоване майно. Загалом було затримано більше 400 учасників заворушень. 8 та 9 серпня 1892 р. губернатор В. К. Шліппе особисто «обстежував місця, які постраждали від підпалів та погромів, оглядав ув'язнених за звинуваченнями у заворушеннях, бараки з холерними хворими, казарми козачої сотні, приміщення військ, що прибули тощо». Зокрема, як підкреслював у своїй доповіді в Петербург начальник губернії, «арештовані 400 осіб, як помічені в буйстві, не висловлювали жодного покаяння, були брутальними» [11, с. 213]. Тож вирішено було піддати затриманих учасників безладів тілесному покаранню.

О 6-й годині ранку 10 серпня 1892 р. на центральному майдані Юзівки війська вишикували в каре. Було завезено декілька возів лозин. У присутності катеринославського губернатора 193 особи, учасників заворушень, в тому числі 14 жінок, було піддано побиттю різками [11, с. 212]. Згодом розпочалося і судове слідство, яким керував прокурор Харківської судової палати В. П. Родзянко. В підсумку до суду було притягнуто 108 осіб, яких утримували у в'язницях Катеринослава та Маріуполя. Зокрема було з'ясовано, що «бунт мав, без сумніву, ознаки організації, яка проявилася у присутності в бунтівників кінних роз'їздів та умовних знаків для виклику гірничоробітників з інших місць, було керівництво якоїсь особи...» [11, с. 210].

Попереднє слідство у справі було завершено 11 вересня 1892 р. А 4 грудня 1892 р. військово-окружний суд в Одесі ухвалив вирок, згідно з яким чотири робітника – М. Михайлов, А. Корнєєв, П. Шпигунов та Т. Матвєєв, як керівники бунту, були засуджені до смертної кари (пізніше замінені на пожиттєву каторгу), ще 8 осіб було засуджено до 15 років каторжних робіт, 29 осіб – до трьох років тюремного ув'язнення, 24 – до короткотермінового арешту, а 27 чоловік суд виправдав [10, с. 166].

Підсумовуючи вищезгадане, можна дійти до таких висновків.

По-перше, робітничий виступ в Юзівці в серпні 1892 р. не можна вважати страйком. Адже останній, як відомо, передбачає ор-

* С. І. Потолов та А. М. Михненко у своїх працях дотримуються думки, що кількість загиблих становила 80 осіб [9, с. 161; 10, с. 54].

ганізоване масове припинення роботи з метою домогтися виконання певних вимог. Утім фактично всі автори, які студійовали зазначене питання, погоджуються із тим, що це був стихійний виступ, а його учасники не висували роботодавцям чи владі жодних вимог. Тим паче, що і день 2 серпня, коли розпочалися заворушення в Юзівці, був святковим, а отже робітники тоді взагалі не ставали до роботи.

По-друге. Важко погодитись із твердженням, що це було робітниче повстання. При цьому в праці С. Потолова, який дотримувався подібної точки зору, фігурують достатньо суперечливі судження. Так, автор спочатку зазначав, що «зранку 3 серпня Юзівка фактично опинилася у руках повсталих». Але вже на наступних сторінках монографії вказується, що до 3 години того ж дня «у селищі запанував спокій, а робітники почали розходитися по домівках» [10, с.163]. Таким чином ми маємо справу з досить-таки дивним повстанням, коли його учасники спочатку захоплюють селище, а вже через декілька годин спокійно вирушають до своїх помешкань. Тож залишається без відповіді питання: а якою ж власне тоді була їх мета? Не наводять доказів на користь подібної оцінки заворушень в Юзівці й автори багатотомного видання «История Украинской ССР». Зрештою увесь перебіг тогочасних подій свідчить, що робітники не мали на меті захопити селище, не прагнули організовано, збройним шляхом протистояти царській владі.

По-третє. Не має підстав оцінити виступ робітників Юзівки як «холерний бунт», оскільки агресія учасників заворушень головним чином була спрямована не на медичний персонал та існуючі медичні заклади або на представників царської адміністрації (як це зазвичай бувало під час подібних «інцидентів» у Російській імперії), а «жертвами» насильства з боку робітників ставали переважно крамниці, шинки та їх господарі. Тож поширення холери стало лише приводом до виникнення заворушень 2–3 серпня 1892 р.

По-четверте. Деякі дослідники вважають, що у заворушеннях робітників Юзівки є ознаки єврейського погрому. Так, американський історик Деніел Бровер вбачав у цих подіях «зосередження етнічної ненависті», підкреслюючи, що «спаленими та пограбованими були крамниці, будинки і синагоги найближчої єврейської громади» [19, р. 209]. Дійсно, соціальне збурення в Юзівці мало певне національне забарвлення, позаяк робітнича маса, відчуваючи значний гніт, шукала можливості на когось спрямувати своє невдоволення, і євреї, в результаті свого безправного становища, ставали найбільш зручним об'єктом для розправи. Разом з тим, на наш погляд, ці події

все ж не варто розглядати саме таким чином, бо агресія та руйнування будинків, торкнулися не лише єврейського, а й православного населення Юзівки. Крім того, напад на поліцейську ділянку з метою визволення арештованих товаришів та деякі інші дії учасників заворушень аж ніяк не вкладаються в рамки «класичних» єврейських погромів, які охопили Російську імперію наприкінці XIX – на початку XX ст.

Отже, події в Юзівці 2–3 серпня 1892 р. можна характеризувати як стихійний, антикапіталістичний бунт, що супроводжувався масштабними погромними вчинками. Фактично це були афективні дії місцевих робітників та численних маргінальних елементів, які таким чином виплеснули величезний заряд злоби та ненависті до усіх, хто ототожнював чужий та ворожий для них світ, в якому їм так і не знайшлося місце під сонцем, до тих, кого вони вважали винуватцями усіх своїх бід та негараздів. Останнє підтверджують і дані офіційного слідства, в яких повідомлялося, що один з керівників заворушень, робітник Юзівського металургійного заводу Прохор Шпигунов, закликав мешканців селища: «Гей, народ, виходи на бунт» [10, с. 163]. Тож у цьому випадку, на нашу думку, мало місце саме те, про що писав та застерігав у своєму творі «Капитанская дочка» О. С. Пушкін – «бунт, безглуздий і нещадний».

Так або так, але заворушення в Юзівці продемонстрували факт серйозної загрози стабільності на Катеринославщині, свідчили про різке загострення антагонізму між працею та капіталом, традицією та модерном. Адже учасники робітничого виступу 1892 р., серед яких домінували зрівняльні, егалітарістські погляди, багато в чому протестували проти буржуазних порядків у суспільстві, фактично відстоювали роль і значення колективістського начала над індивідуалізмом та прагматизмом. І подібна спіраль нестабільності в регіоні лише починала розкручуватися. Про це переконливо свідчить те, що центром збройного повстання під час революції 1905–1907 рр. в українських землях царської Росії знову-таки став Донбас, у цей раз Горлівка, яку під керівництвом більшовиків та есерів прагнули тоді захопити 4 тис. озброєних робітників.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Воспоминания И. И. Янжула о пережитом и виденном в 1864–1900 гг. СПб.: Электро-типография Н. Я. Стойковой, 1910. Вып. I. Гл. V. URL: <http://economy-lib.com/rol-gosudarstva-v-razviti-rossiyskogo-predprinimatelstva-ih-nachalo-hh-vv#ixzz3fyVDydy5>
2. Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии. Екатеринослав: Тип. Губ. Земства, 1910. № 3–4.

3. Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии. Екатеринослав: Тип. Губ. Земства, 1911. № 4–5. С. 405–413.
4. **Жаров А.** Холерный бунт в Юзовке. URL: <http://infodon.org.ua/uzovka/931>
5. История России в XIX веке. Санкт-Петербург: Изд. Т-ва бр. А. и И. Гранат, 1909. Т. 6. Ч. 3. 327 с.
6. История Украинской ССР: у 10 т. / гл. ред. Ю. Ю. Кондуфор. Київ: Наукова думка, 1983. Т. 4. 694 с.
7. Історія робітничого класу Української РСР: у 2 т. / ред. кол. Ф. Є. Лось (відп. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1967. Т. 1. 568 с.
8. Краткое описание объезда Екатеринославской губернии екатеринославским губернатором Владимиром Карловичем Шлиппе в 1893 году. Екатеринослав: Типо-литогр. губернского правления, 1893. 67 с.
9. **Михненко А. М.** Новейшая история Донецкого бассейна. Донецк : Сталкер, 1998. 296 с.
10. **Потолов С. И.** Рождение великана. Страницы летописи жизни и борьбы рабочих Донбасса. Историко-краеведческий очерк. Донецк: «Донбасс», 1972. 248 с.
11. Рабочее движение в России в XIX веке: сб. док. и материалов / под. ред. А. М. Панкратовой. Москва: Госполитиздат, 1952. Т. III. Ч. 2. 744 с.
12. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. 340 с.
13. Робітничий рух на Україні. 1885–1894 рр.: зб. док. і матеріалів / упоряд. : В. С. Шандра та ін. Київ : Наук. думка, 1990. 440 с.
14. Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). Всеподданнейший отчет Екатеринославского губернатора за 1891 год. Екатеринослав, 1892. 17 с.
15. РГИА. Всеподданейший отчет Екатеринославского губернатора за 1892 год. Екатеринослав, 1893. 19 с.
16. Россия в конце XIX века / под общей ред. В. И. Ковалевского. Санкт-Петербург: Тип. Брокгауза и Ефрона, 1900. 968 с.
17. **Серафимович А. С.** На заводе. Открытие страны огня : русские писатели о Донбассе. Донецк : Донбасс, 1978. С. 260–276.
18. **Фенин А. И.** Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883–1906 г.г.). Прага: Рус. ин-т в Праге, 1938. 177 с.
19. **Brover R. Daniel.** The Russian City between Tradition and Modernity. 1850–1900. Berkeley: University of California Press, 1990. URL: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft4m3nb2mm/>

Надійшла до редкол.: 01. 02. 2019

Прорецензовано: 24. 02. 2019